

LENGYEL IMRE ZSOLT

Irodalmi érték vagy összeesküvés?

Erdélyi József önéletrajzi szövegeiről

Erdélyi József önéletírásának, amelynek két kötete 1942-ben és 1943-ban jelent meg a Turul Szövetség kiadásában,¹ egyik kedvelt eljárása versei életrajzi háttérnek kijelölése: jelzése annak, hogyan vált alapjává valamely alkotásának az éppen elbeszélte gyermekkori látvány vagy harctéri gondolat. Ez a biografizáló eljárás, ha némileg leegyszerűsítőnek is tűnhet, a legtöbb esetben nem kifejezetten meglepő – hasonlóképpen jár el azonban a szöveg Erdélyi talán máig legismertebb, de mindenestre leghírhedtebb alkotása esetében, mely első ránézésre nem feltétlenül tűnik önéletrajzi ihlettségűnek. Az először a szálasista nemzetiszocializmussal szimpatizáló Virradat 1937. augusztus 2-i számában közölt *Solymosi Eszter vére* kapcsán ezt olvashatjuk az önéletírás utolsó oldalainak egyikén:

nekem is szabad volt megemlékezni a világhírű perről, nekem is, akinek műzsáját, költészetét úgy gyilkolják a zsidók a magyar főváros nyílt utcáin, minden zsidó újságban, minden kiadóhivatalban, minden zsidó könyvkirakatban, mint a szerencsétlen kis Solymosi Esztert annak idején a tiszaezlári zsinagógában. [...] csak idéztem a vádat, a vérvádat, s mint egyetlen, legfőbb, perdöntő tanúbizonyságot az én életemet, megrabolt béretem és babéromat hoztam fel. (II. 194.)

A szöveg ajánlata szerint tehát e vers allegorikus műként is olvasható, melynek rejtett jelentését – jöhet rá az olvasó – nem csupán az imént idézett mondatok tartalmazzák, hanem tulajdonképpen az önéletírás egésze ennek a képnek a viszszaolvasását végzi el, alaposan kifejtve, miképpen is zajlott műzsa és költészet említett gyilkolása, a bér és babér megrablása.

A *harmadik fiú* és a *Fegyvertelen* fő témája ugyanis az íróvá válás és az írói lét, melyeket ezek a könyvek hangsúlyosan nem mint absztrakt, mentális vagy pszichikai terekben megvalósuló történetet és állapotot fognak fel csupán, hanem olyasmiként, ami a társadalomban, más emberekkel és intézményekkel interakcióban jön létre. Ezzel a beállítódással pedig korántsem volt egyedül a korszakban: az 1934 és 1944 közötti évtizedben annak a csoportnak, amelyhez Erdélyit is sorolni szokás, és amelynek tagjait „népi” írókként tartják számon, jóformán minden

¹ A főszövegben található oldalszámok a következő kiadásokra utalnak: I.: ERDÉLYI József, *A harmadik fiú* (Budapest: Turul Szövetség, é. n.); II.: ERDÉLYI József, *Fegyvertelen* (Budapest: Turul Szövetség, é. n.).

jelentősebb tagja előállt egy hasonló szellemű memoárral – ezek a kötetek pedig mind társadalom és művészet viszonyának értelmezésére tettek eltérő irányultságú, egymással összeegyeztethetetlen javaslatokat. Így például Sértő Kálmán az irodalmat mint szakmát és pénzkereseti forrást ábrázolja, önmagát pedig olyan *self-made man*ként, akinek a mecenatúra és a kapitalista sajtóipar működése parasztköltőként képes megélhetést biztosítani, és mentesíteni őt a paraszti munka alól.² Veres Péter ellenben éppen az írásra alapított egzisztencia és a siker erkölcsstelenségét hangsúlyozza szövegeiben, és a hivatásos szerzővé válás elutasításának felsőbbrendűségéről igyekszik meggyőzni olvasóit, még ha hangot is ad frusztrációjának azzal kapcsolatban, milyen nehéz földművesként az olvasáshoz és íráshoz szükséges időt és alkalmat megtalálni.³ Sinka István önéletrajzi regénye hozzá hasonlóan elveti a nagyvároshoz való közeledést, ugyanakkor komoly problémának tekinti a kanonizálódás jelenbeli nehézségeit: szerzői alakmása elszánt küzdelmet folytat az autonóm irodalmiság és a politikai irodalom ellen is, felértékelve a két irány általa megvalósított szintézisét.⁴ Szabó Pál *Tíz esztendő* című művének főhőse viszont az öncélúságot határozottan elvetve a társadalmi változás szolgálatát tekinti az írással való foglalkozás egyetlen elfogadható céljának.⁵ Ezek a szövegek mind a kultúra átvilágítására és átértelmezésére tettek tehát kísérletet, kimozdítva azt a műveket keretező transzparens és semleges közeg helyzetéből, egyszersem pedig megpróbálva érvényteleníteni olvasóik szemében azokat az idealista-autonomista művészetfelfogásokat, amelyek nézőpontjából saját működésük inadekvátnak tűnhetett.

Erdélyi József célkitűzése most tárgyalt köteteiben ugyancsak leírhatónak tűnik akképpen, hogy plauzibilis leírást igyekszik megalkotni és közegének elfogadásra felkínálni a kortárs és közelmúltbeli valóságra, illetve az irodalom mibenlétére, működésére és mindebben saját szerepére vonatkozóan. E kép rekonstrukciójához talán az imént idézett vers keletkezési körülményeitől érdemes elindulni: az önéletrajzok elbeszélő-főhőse, akit a továbbiakban – anélkül, hogy a szerzővel való egyszerű azonosítását elfogadhatónak gondolnám vagy szavahihetőségét esetről-esetre mérlegelném – az egyszerűség kedvéért Erdélyinek nevezek, a történet szerint a vers publikálása előtti hetekben üzenetet kap Szabó Lőrinctől annak kapcsán, hogy az Estnél újrakezdi „azt az irodalmi felhajtást, amit 1923-ban csináltak Mikes rovatvezetője alatt”; Erdélyi el is megy, és megegyezik velük abban,

² SÉRTŐ Kálmán, „Három év az aszfalton”, in SÉRTŐ Kálmán, *Hírért megszenvedtem: Versek, napló és elbeszélések*, szerk. MEDVIGY Endre és TÜSKÉS Tibor, 181–284 (Budapest: Püski Kiadó, 1996). (Eredetileg 1934 decembere és 1935 augusztusa között folytatásokban a *Társadalmunk* című lapban.)

³ VERES Péter, *Számadás* (Budapest: Révai, 1937); VERES Péter, „Az író és a testi munka”, *Nyugat* 32, 3. sz. (1939): 1:206–208.

⁴ SINKA István, *Fekete bojtár vallomásai* (Budapest: Magyar Élet, 1944). Erről lásd bővebben: LENGYEL Imre Zsolt, „Művészet és társadalom a Fekete bojtár vallomásaiban”, in *Egy közép-európai értelmiségi napjainkban: Tverdota György 65. születésnapjára*, szerk. ANGYALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, GINTLI Tibor és VERES András, 309–316 (Budapest: ELTE BTK, 2012).

⁵ SZABÓ Pál, *Tíz esztendő* (Budapest: Turul Szövetség, 1943).

hogy havonta két verset átvesznek tőle, majd a következőket fűzi a megállapodáshoz: „Nem kívánok önöktől többet, csak annyit, hogy a kisleányom taníttatási költségét megkeressem lapjaiknál [...] Kérem, tekintsek ezt a szóbeli megállapodást írott szerződésnek. Ha megszegik szavukat, lesz rá gondom, hogy megtudják: kivel játszottak tizennégy éven át” (II. 193). Földi Mihály „elsőbb dolga” azonban, olvashatjuk, „a legorcátlanabb szószegés” lesz – ez váltja ki a vérvádperről szóló vers megjelentetésének vágyát „tetemrehívó szó” gyanánt az első kínálgató lapban, annak szerkesztőjétől tanúk előtti nyilatkozatot kérve, hogy a közlésért nem fogadott el honoráriumot. Ez az epizód az irodalmat kettős természetűnek mutatja: lehet egyfelől elidegenedett bér munkaként végzett termelőtevékenység, amely újabb és újabb művek folyamatos előállítását követeli meg az egzisztenciát megalapozó fizetségért cserébe; és lehet másfelől az üzleti logikától érintetlen szimbolikus politikai gesztus megtestesítője – e két aspektus közül említett szövegeiben Sértő Kálmán az előbbinek, Veres Péter az utóbbinak viszonylag egyértelmű érvényesülését propagálta (míg mások, elég például Babitsra gondolni, természetesen egyik nézőponttal sem voltak képesek azonosulni). Erdélyi esetben azonban összetettebb a helyzet, műve tanúsága szerint ugyanis egyik pólus mellett sem volt képes magát tartósan elkötelezni, ám függetleníteni sem tudta magát tőlük – önéletrása ezt az ellentmondásos szituációt igyekszik konzisztens rendszerré fogalmazni.

Erdélyi mint hadiériettségit tett, leszerelt tiszt érkezik Budapestre a világháború befejeztével, míg családja és ismerősei a megszállt és hamarosan Romániához csatolt területeken maradnak – erőforrások és kapcsolatok nélkül kell tehát megpróbálnia boldogulni. Ennek lehetséges terepe azonban habitusából fakadóan igen csak behatárolt: céljának kamaszkorától kezdve a szabadság biztosítását látja egész életére, ezért vágyik a művészi létre, mert a művésznek „senki sem parancsol, csak egy szent, nagy cél: a dicsőség” (I. 132.); ezért utasítja el, hogy „valami pályára” menjen, és ennek biztos alapjára építve megnőssüljön (I. 197.); ezért nem tolakodik-kínálkozik újságírónak, mert – mint írja – „szabadságra nagyobb szükségem volt, mint kenyérre-ruhára” (II. 67). A polgári karrier lehetőségét maga elől ilyen módon elrekesztve ambíciói az egyetlen nyitva maradt területre összpontosulnak, amit mások kételkedő megjegyzései időről-időre megerősítenek:

Nem jobb lenne csakugyan otthon maradni, talán feleségül venni Irmuskát, s élni rendes gazdaéletet. Talán még író is lehetnék amellet. De nagy, pufók felhő jött fel Nyugat felől, Pest felől a kanális felett, hasonlított Raith Tivadar kövér, mosolygó arcára: Mintha mondta volna: úgy-e hogy megmondtam: ismerjük az ilyen kálvinista diákokat, fene legényeket, feljönnek Pestre, kivirtuskodják magukat, aztán szépen hazamennek házasodni, gyökeret vernek, megfeneklenek valahol vidéken... Erre már felpattantam: ezt nem lehet énrolam mondani! Letettem a garast, azt mondtam, énbőlölem lesz valaki Pesten, nél-

külem és ellenem nem lehet ott gazdálkodni. A becsületem, a magam becsülése függ teljes életemre attól, hogy megyek vagy nem. S elindultam. (II. 71.)

E kettős szorításban így létrejön és megszilárdul az, amit Pierre Bourdieu *illusió*-nak nevezett: a saját mezőben megszerezhető szimbolikus tőke abszolutizálása és az ennek határain kívüli területek értéktelen-érdektelen sivatagként való felfogása;⁶ az önéletrészletben olvasható megjegyzések szerint Erdélyi ezt az írói szereppel való totális és mintegy főállású azonosulást tekinti az egyedül értékes attitűdnek, Illyést például úgy jellemzi, mint aki „bankhivatalnok és csak mellesleg költő, vasárnapi vadász az irodalom erdejében” (II. 154). Bourdieu klasszikus példája az ilyen teljes involválódásra Flaubert – kritikusan azonban jó okkal teheték szóvá, hogy a családi vagyomból gond nélkül megélő író példája minden további nélkül aligha általánosítható.⁷ A problémát Erdélyi is világosan jelzi: az ő helyzetében lévő főállású költő, hogy az éhhalál ne tegye lehetetlenné az irodalommal való foglalkozást, kénytelen az irodalom pénzre váltásának minden lehetőségét megragadni – ám ez is szűkös és bizonytalan, szociológiailag fogalmazva csupán prekáréletet alapozhat meg, amelyben a túlélés záloga az időnkénti hajléktalanság vagy koplalás elfogadása, vagy később a feleség örökségének és keresetének felélése. A hasonló helyzetben lévő Sértő Kálmán pályája harmadik évében írta meg hurráoptimista hangulatú beszámolóját, amikor az amiatt érzett eufóriája, hogy kemény fizikai munka nélkül is megkeresheti a napi étel és ital árát, láthatóan kitarított még, és így a piaci elvekkel kapcsolatos lelkesedése is; ha Erdélyi is ebből a nézőpontból tekintett volna végig pályáján, nem láthatott volna mást, mint egy két évtized alatt saját egzisztenciáját megteremteni is képtelen, kudarcos vállalkozó botladozásait.

Az életrajzát író Erdélyi azonban természetesen nem a fiatal Sértő ideológiai keretei között gondolkodott; annak a világnak a működését, amelyben mozognia kellett, és amelyben érvényesülni próbált, az ellenséges kívülálló szemszögéből, az ott uralkodó elvek érvénytelenségét hirdetve veti alá alapos elemzésnek. Legfőbb állítása, hogy ebben a rendszerben relatív, a piacon keletkező, üzlet és manipulációk által potenciálisan befolyásolt, semmiféle abszolút érvényességgel nem bíró, semmilyen, a rendszerhez képest transzcendens ponton le nem horgonyzott értékek mozognak csupán. Ezzel összefüggésben az irodalom végeredményben sohasem önmaga célja, az elköteleződések és értéktételezéseket mindig valamilyen heteronóm szándék motiválja: az újságok irodalompartolása „erkölcsileg anyagilag jó üzlet, nemes reklám” (II. 89.), a parasztköltő ideológiai „kirakat” (II. 95.) gyanánt szükséges nekik, és általában is az aktuális reklámcélok függvényében hoznak verseket „fűtől-fától” (II. 107.); másfelől a poétika mindig politika is egyben, ezért reméli például Osvát Erdélyi szerint, hogy a vele egy platformon

⁶ Vö. Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai: Az irodalmi mező genezise és struktúrája*, ford. SEREGI Tamás (Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2013), 249–253.

⁷ Bernard LAHIRE, „The double life of writers”, *New Literary History* 41, 2. sz. (2010): 443–465, 448.

látott Kassákék segítségével „lerombolhat minden hagyományt a magyar költészetben, dekomponálhatja a szerkezetet, megölheti örökre a csattanót” (II. 108). Ebből adódóan Erdélyi leírásában a tetszés sosem ártatlan: az, hogy kitől hány verset hoz a Nyugat antológiája (II. 147.), vagy hogy Babits kiről milyen kritikát ír (II. 157.), nem valamiféle tiszta ízlésítélet, hanem kalkuláció eredménye. Az egyes lapok taktikailag, egymásra ügyelve alakítják közlési elveiket: ha a gazdagabb Az Est-lapok elvonják a szerzőket a Nyugattól, Osvátnak új fiatalokat kell szerepeltetnie (II. 108.). Az írók-szerkesztők a saját elképzeléseiknek megfelelő pályakezdőket karolják fel: Móricz a szobaköltéssel szemben az egészséges népi költészetet támogatja (II. 38.), Babits a földszagú versek ellenében igyekszik új nemzedéket nevelni (II. 66.); az egyes szerzőket bizonyos előzetes megfontolások mentén állítják szembe másokkal, mint például Ilyést Erdélyivel (II. 108). Az egyes irányzatok (az elszakított részek irodalma, a népi irodalom, a papköltő, a szociográfia) divathullámként kerülnek a középpontba, majd ismét a margóra (II. 69., 125., 189). És így tovább.

Mindez azonban nem látszik ellentétesnek a tágan értett piaci elvekkel, amelyek elfogadása az imént elmondottak értelmében elkerülhetetlenül osztana kedvezőtlen szerepet Erdélyire. Ráadásul annak is vannak jelei a szövegben, hogy ő maga sem tudott egészen érintetlen maradni ettől a működéstől: megemlíti például, hogy a háború alatt szabadverseket írt, amely formánál meg is maradt volna, „ha ki nem sajátította volna a bolsevik-agitáció, Kassák és zsidai” (I. 229.) – ezt a terhessé váló politikai-poétikai pozíciófelvételt egy antikváriumban vásárolt népköltési gyűjtés hatása alatt hagyja majd el Budapestre érkezése után (II. 9). Itt *Vörös Május* című antikommunista-antiszemita művének körbemutogatása nyomán azonnal meg is nyílik számára az út a szélsőjobboldali körök pártfogása felé (II. 17.) – amely körökből később a megélhetési kényszer okán kell kitörnie a Nyugat, majd a liberális sajtó felé. Ezek az utalások megengednék tehát azt a következtetést is, hogy saját sikerei és a róla írt pozitív kritikák maguk is ennek a relacionális rendszernek a függvényei, amelynek tehát nincs alternatívája: vagyis annak, aki ezeket a kontingenciákat nem képes a maga javára fordítani, nincs joga panaszkodni.

A szöveg azonban elébe megy ennek a lehetőségnek. Nem csupán elbeszélő-főhősét taszítja minden, aminek a piachoz köze van (olcsó és kapós versfüzetet ad ki, de lehangolja az árusítást, és nem készít többet [II. 141.]; standot állít fel a könyvnapon, de kinyilvánítja, hogy nem árusítani, hanem tüntetni jött, és akinek nincs pénze, ingyen is vihet könyvet [II. 162.]), de a korábban elmondottakat módszeresen felülinterpretálva kiiktat az általa előadott történet motivációs elvei közül mindent, ami kalkulatív racionalitásra, a körülményekhez való alkalmazkodásra vagy alternatív ideálokra hasonlítana, vagyis mindazt, amitől a leírt világ egy liberális-pluralista térnek látszhatna. A történések okát, legyen az esztétikai ítélet, döntés egy szerződésről, egy folyamodvány elbírálása vagy a publikálható versek számának meghatározása, rendre az emotivitás vagy a hatalomvágy szfé-

rájában véli megtalálni: irigység, harc, egy titkos ellenség munkálkodása, illetve a zsidó érdekek érvényesülése. Ezek persze összefüggnek, és az egész struktúra összetartásának feladata végül arra a nagy elbeszélésre hárul, amely szerint a zsidóság célja, hogy „mérgező habarcs” módjára szétbomlassza „a keresztény műveltség templomát” (II. 198.), ennek részeként pedig „elbánnhasson” a magyarokkal – amint arra 1919-ben már kísérletet tett, aminek előfeltétele a magyarok lelki lefegyverzése. Minthogy pedig tudják, hogy „a magyar kultúra kardjának éle és hegye a magyar költészet”, legelsősorban ezt akarják „összetörni” (II. 163). A hivatkozási pontként szolgáló proletárdiktatúrához kapcsolódóan a szöveg korábban egyetlen epizódot írt le részletesebben: egy írói kongresszust, ahol egy „kétes hírű újságíró” arról beszélt, hogy „ezután nem a regény, a novella, a vers lesz a vezérműfaj, hanem a szociológiai cikk és tanulmány”, mire Erdélyi nyílt színen árulónak nevezte a felszólalót (II. 13). A zsidók pedig az önéletrajzi anekdotákban előadott antropológiája szerint, ha akarnak sem képesek másmilyenek lenni, be vannak zárva „a fajiság sötét zsinagógájába” (II. 104.), ahonnan nincs kijárás.

És a szöveg tanúsága szerint valóban mindent el is követnek céljaik elérése érdekében, például slágerekkel és ponyvával butítják a népet, és hogy elzárva tartásuk a valódi kultúrától, megakadályozzák egy nívós irodalmi néplap indítását (II. 122; 140.); súlyosabb azonban ennél, hogy azok is ők, akik az értékrelativitást létrehozták. Az önéletrajz egyik csúcspontjában Erdélyi egy Nyugat-estre látogat el, ahol Simon Jolán Tristan Tzara verseit adja elő; Erdélyi megzavarja az előadást, majd Nagy Endrét – aki kijelenti, hogy értéküket tekintve nem tudna különbséget tenni a Tzara-vers és Berzsenyi *Fohászokodása* között – jobb, illetve bal keze felemelésére kéri, majd így szól:

Aki olyan lángész, hogy meg tudja különböztetni a jobb kezét a baltól, az nem mondhat igazat, ha azt mondja, hogy nem tudja: a két említett mű közül melyik a költői remek [...] De ez az ön és az önhöz hasonló módszer: megingatni az értékelést a közönség lelkében, hogy bármikor tehetségtelennek bélyegezhessék a lángészt és lángésznek a tehetségtelen világcsalót. [...] De míg én élek, ez ellen az irodalompolitika ellen küzdeni fogok! (II. 148.)

Ez a szerep, melyre az teszi alkalmassá, hogy nemcsak nem zsidó, de a tárgyalt „magyar” írók többségével ellentétben a felesége sem az, világosan kijelöli Erdélyi helyét: ő az, aki őrzi annak tudását, hogy az értékek abszolútak és inherens módon hozzátartoznak a vonatkozó tárgyhöz – az ő állításai, többek között saját művészetéről, ezért nem egyetlen véleményt jelentenek a sok közül, ezért kell elfogadnia az olvasónak, hogy a csupa intrikát és értékmanipulációt ábrázoló kép megörökítője érintetlen az ábrázoltaktól. Az így megalapozott elbeszélői retorika pedig az irodalmi mű kettős természetére vonatkozó dilemmát is eldönti: a versek *valójában* nem a szórakoztatást szolgáló fogyasztási cikkek, hanem „a magyar költészet fennmaradásáért, tisztaságáért, fejlődéséért” „az egész világ ellen” (II. 156.)

vívott egyetlen nagy háború manifesztációi; a publikált szövegek olvasóiról, befogadásáról a két kötetben jóformán szó sem esik. Ez az alap, amelyről azután a magyar társadalom számon kérhetővé válik – ennek a mitikus küzdelemnek a piaci elvet kiiktató egzisztenciális megalapozása és támogatása ugyanis elemi érdekük és feladatuk lenne. Ennek tudatosodását akarják a zsidók az önéletrajz szerint megakadályozni, és ennek tudatosítását kísérli meg az önéletrajz maga, amely a látszat szerint végül boldogan zárul: egy szélsőjobboldali kiadó végre biztos megélhetést, havi száz pengő előleget biztosít Erdélyinek – a könyv, amit kezünkben tartunk, egyszerre megörökítője és ellentételezése ennek az előlegnek.

Erdélyi szövege mai értelmezőjét különös helyzetbe állítja: mit gondoljunk az abban olvashatókról? Egyetlen konkrét példa gyanánt: mit gondoljunk Ignotus Pál a Nyugatban megjelent nagy Erdélyi-ellenes vitacikkéről? Mai szemmel abszurdnak tűnik Erdélyi magyarázatkísérlete (miszerint megírásával az Illyést pártoló Osvát bízta meg Ignotust, aki maga is ferde szemmel nézte a zsidó feleség nélküli Erdélyit, és szívesebben látta volna a Baumgarten-díjat Fodor Józsefnél vagy Szabó Lőrincnél [II. 111.]), ám cáfolatához biztosan nem elég a tanulmányt egy absztrakt, érdek nélküli álláspont megfogalmazásaként feltüntetni. Véleményem szerint hasonlóképpen nem lehet Erdélyi összeesküvés-elméleteit egy idealista, az irodalom önmozgását tételező koncepcióval szembeállítani, hiszen utóbbi nyomban kikezdi az olyan triviális tények, mint hogy Erdélyi recepciójában is nagyfokú korreláció mutatkozik az esztétikai ítéletek és az ítéletet megfogalmazó személyek vagy orgánumok pozíciója között. Az önéletrajz ideológiakritikai olvasásának kísérlete sem lehetséges a korszakra vonatkozó olyan leírás nélkül, amely az Erdélyi által érintett területeket nem mellőzi, hanem konzisztens magyarázatokat kínál; ez az olvasat azonban így is kísérlet kellene maradjon, amely nem ringatja magát a valóság ideológiafüggetlen megragadásának illúziójába – hiszen éppen a tárgyalt szöveg tudatosíthatja, milyen politikai súlyok kapcsolódnak már a relacionista vagy abszolutizáló nézőpont választásához is. Mindenesetre ennek az ideológiakritikának – ahogy Márkus György figyelmeztetett – kultúraelmélettel is ki kell egészülnie, tehát nem elég a reprezentációkat értelmeznie, hanem azt a helyet is értelmeznie kell, ahol a reprezentációk készülnek.⁸ Erdélyi önéletírása ezt elengedhetlenné is teszi, hiszen például a *Solymosi Eszter vére* kapcsán éppen azt tudatosítja, hogy a szimbolikus termelés mezőjében termelt és a társadalom számára világértelmezési kulcsként felkínált szimbolikus struktúrákra mélyen rányomhatja bélyegét magának a mezőnek a helyzete is. A szöveg folyamatosan emlékeztet arra, hogy ahhoz, hogy megérthessük, milyen hatást gyakorolt a közösségre az irodalom, az irodalom létfeltételeit is meg kell értenünk. Mélyrétegeiből pedig ki is rajzolódik egy kép a magyar költészetéről, amelynek pozíciója az I. világháborút követően igencsak megváltozott, miután a

⁸ MÁRKUS György, „Az ideológiakritikáról – kritikusan”, in MÁRKUS György, *Kultúra, tudomány, társadalom: A kultúra modern eszméje* (Budapest: Atlantisz, 2017), 571–623.

figyelmét és erőforrásait egyre inkább a propagandára sokkal alkalmasabb tömeg-médiумokra koncentráló, szociális lelkiismerettől nemigen gyötört államhatalom magára hagyta őt a piacon. Milyen írói szerep lehetséges ilyen körülmények között, főleg ha valakinek nincs vagy a háta mögött? A népi írók önéletírásai, amelyekben a korszak közgondolkodásában hozzáférhető, gyakran embertelen-dehumanizáló diskurzusokból igyekeztek plauzibilis, elfogadásukat-megbecsülésüket elősegítő önportrét és tablót barkácsolni, ezt a ma ismét egyre aktuálisabb kérdést vetették fel – ha megoldani nem is voltak képesek.